

LIVIA AUGUSTA

De machtigste *vrouw*
van Rome

Matthew Dennison

HOOFDSTUK 1

‘*Superbissima*’

Langs de muren van het atrium waren houten kastjes aangebracht, als een honingraat van kleine bergruimtes, elk met een eigen deur. Maar open of dicht, het was geen geheim wat er in de kastjes stond. Het kon ook geen geheim zijn in deze meest openbare ruimte van het huis, toegankelijk voor elke bezoeker, uitgenodigd of onbekend. In de loop van de tijd zou het atrium of de grote hal vrijwel geheel uit de Romeinse huizen verdwijnen en gereduceerd worden tot weinig meer dan een doorgang naar de privévertrekken vanaf de grote, bewerkte deuren aan de straat, die alleen in tijden van rouw gesloten werden. Maar in de laatste dagen van de republiek heette het atrium de bezoeker nog welkom.

Dat welkom was echter meer een kwestie van vorm dan van hartelijkheid. De drukke ruimte was schaars gemeubileerd. Veel objecten trokken de aandacht, slechts weinige boden comfort voor vermoeide ledematen of de gespannen smekeling.

Op feestdagen, wanneer het huisaltaar rood zag van het bloed van dierenoffers, stonden de deuren van de houten kasten open. Elke kast droeg een *titulus* die de exacte aard van de inhoud beschreef. Of misschien niet zozeer de aard maar de prestaties, want de houten kasten in het atrium, zogenoemde *armaria*, bevatten het verleden, momenten bevroren in tijd, als de leeggeblazen vogeleieren en opgezette vlinders van de victoriaanse natuurhistorische kabinetten.

In de *armaria* van de Romeinse patriciërsklasse stonden de wassen maskers van de voorvaderen, een kruising tussen een portretbuste en een dodenmasker, elk in hun eigen kastje. Dit waren de *imagines maiorum* van het oude Rome, die de Griekse geschiedschrijver Polybios in de tweede eeuw v.Chr. al noemde en die tweehonderd jaar later door Plinius de Oudere als het archetypische voorbeeld van de traditionele Romeinse huiselijke kunst werden beschreven.¹ Van de maskers

is geen spoor overgebleven, behalve in geschreven bronnen. Elk masker in het atrium stelde een belangrijk lid voor van de familie die in het huis woonde, en de houten kast diende als een soort heiligdom.

Om in de galerij van de imagines te worden opgenomen, moest de kandidaat aan een aantal voorwaarden voldoen. Allereerst moest hij dood zijn, en ten tweede moest hij tijdens zijn leven een publiek ambt hebben bekleed boven de rang van lage magistraat of *aedilis*. Ten slotte moest hij, uiteraard, man zijn geweest. We weten niets over de kunstzinnige uitvoering, of de was gekleurd werd, hoe het haar werd weergegeven of hoe de maskers werden gemaakt. Het enige wat bewaard bleef, zijn de complementaire beschrijvingen van Polybios en Plinius en de minder vergankelijke stenen portretbustes, die waarschijnlijk de belangrijkste karakteristieken met hun wassen equivalenten deelden. De imagines maiorum werden in begrafenisstoeten door toneelspelers opgezet of megedragen. Ze waren tegelijk realistisch in hun uitbeelding en functioneel, met gaten voor de ogen en mond, om te kunnen kijken en ademen.² Ze waren het publieke gezicht van Romes oudste liefdesaffaire, de geïdealiseerde eigen geschiedenis, die nobel was en bovenal van een krachtdadige mannelijkheid getuigde. In Rome liepen geschiedenis en legende door elkaar. Zelfs politici werden na hun dood maskers voor toneelspelers, de makers van de geschiedenis louter figuranten in een pronkstoot, reputatie een kwestie van een slenterende acteur. In de Romeinse republiek was onsterfelijkheid de beloning voor het dienen van de publieke zaak. De informatie van de tituli was zakelijk en onpersoonlijk. De Romeinse samenleving was niet sentimenteel. Dagelijks werd huisdieren als kippen en lammeren de keel doorgesneden om de goden tevreden te stellen, die geen reddingslijn van eeuwige verlossing boden. Een schotel bloed uitstorten over het altaar was voldoende om de hemelse toorn af te wenden.

Wat zag de bezoeker van het atrium van dit Romeinse herenhuis op een januaridag in 58 v.Chr.? Hij zou de drukte zien van het dagelijkse eerbetoon aan een van Romes belangrijkste families. Er was een vuur ontstoken, omdat er die dag een kind was geboren. Slaven hielden het vuur acht dagen brandende, totdat het kind zijn namen zou ontvangen tijdens een zuiveringsceremonie die *dies lustricus* werd genoemd. Acht dagen lang zouden de vlammen van het symbolische vuur schaduwen over de wassen contouren van de vooroudermaskers werpen, die zo trots in hun houten kasten werden tentoongesteld. Tevergeefs probeerden de armaria hun schitterende inhoud tegen de hitte van de dag en de donkere rook van het vuur te beschermen. De maskers in kwestie waren die van een familie

die Livius met de term ‘*superbissima*’, ‘buitengewoon verheven’, vereeuwigde, een familie bijna zo oud als Rome zelf, en net als Rome zelf bij vlagen woest en wreed, voornaam en weldoend: de familie van de Claudii.

De nieuwe telg zou nimmer herdacht worden met een wassen afbeelding. Het was een meisje. In plaats daarvan zou haar cultus binnen een eeuw over de hele breedte van de mediterrane wereld en daarbuiten verspreid zijn; haar gelaatstrekken zouden in marmer en basalt gebeiteld in tempels ver van Rome te zien zijn; haar naam zou worden aangeropen tijdens huwelijksceremoniën, in historische geschriften verschijnen en op provinciale munten worden vermeld naast het legendarische ‘Moeder van de Wereld’; haar beeltenis zou worden geassocieerd met de personificaties van de hoogste deugden van een keizerrijk. Op de dies lustricus ontving zij twee namen van haar familie: Livia Drusilla. Een groot deel van haar leven zou ze onder de eerste naam bekend zijn, waarmee ze ook de geschiedenisboeken in is gegaan.

Haar naam heeft twee millennia overleefd, zelfs tot in generaties die niet bekend zijn met de klassieke geschiedenis en Romes geschreven bronnen. Hij klinkt door buiten de beperkingen van enig armarium of edel atrium, luider, maar minder goed te duiden dan de zachte doorschijnendheid van een portret in was. Aan haar naam kleefde de smaak van legenden en kwaadaardigheid... scherp... controversieel... misschien zelfs gevaarlijk. De associaties omvatten het goede en het kwade. De naam Livia is synoniem met machtswellust en de voorbeeldige deugdzaamheid die Romeinen in hun vrouwen roemden. Livia is een schurk; Livia is een slachtoffer.

De historici van de oudheid hechtten weinig belang aan de kindertijd. Zelfs contemporaine biografieën van grote mannen onthullen weinig over de eerste jaren van hun helden. Aangezien men in de oudheid geloofde dat het karakter statisch was, dat het volledig gevormd verscheen en niet meer ontwikkelde of veranderde in de loop van de tijd, hield men zich uitsluitend bezig met de actieve jaren van de persoon in kwestie. De kindertijd was niet meer dan een verkleinde en verre weerspiegeling van de aard van de volwassene. In die geest vermeldt Suetonius bijvoorbeeld over keizer Tiberius: ‘Zijn wrede en rancuneuze natuur openbaarde zich al in zijn jongensjaren.’³

Het hele plaatje zoals de historici uit de oudheid het schetsten, is voor moderne ogen frustrerend incompleet, weinig meer dan de karige vermeldingen van de ambten in de tituli van het aristocratische atrium. En hoeveel minder weten we dan nog van de levens van Romeinse vrouwen. Ze waren krachtens

Romes wetgeving uitgesloten van publieke ambten en in het verlengde daarvan – maar ook naar oud gebruik – van de rangen van de voorvadermaskers. Dat hun rol in het publieke leven zeer beperkt bleef, betekende onvermijdelijk ook dat schrijvers slechts weinig over vrouwen konden weten.⁴ Zoals de commentator Asconius al in de eerste eeuw aangaf, was het vaak onmogelijk om de vrouwen van zelfs de meest prominente mannen te identificeren, laat staan meer over hen te weten te komen. De vroege jaren van de Romeinse vrouwen zijn voor ons uit het zicht verdwenen in de kloof van de twee millennia die ons van hen scheidde. Livia is daarop geen uitzondering.

We weten niet wanneer of waar Livia geboren is. Aangezien geen andere stad in het Romeinse Rijk haar later als dochter opeiste en er verder ook geen informatie is die op iets anders wijst, lijkt het veilig te veronderstellen dat ze in Rome werd geboren. Volgens de huidige opvattingen zou dat in het jaar 58 v. Chr. zijn geweest, maar de klassieke bronnen noemen ook het jaar daarvoor, 59, als mogelijkheid. Hoewel de Romeinse kalender aanzienlijk van die van ons afweek, kan de datum van 30 januari met redelijke zekerheid worden aangenomen.

Het atrium was een plaats waar zaken werden gedaan, een doorgangs- en presentatieruimte, de ‘Grote hal’ die Vitruvius onmisbaar achtte voor ‘heren die hun verplichtingen jegens de burgerij moeten vervullen door ambten en magistraturen te bekleden’.⁵ Hier kwamen de burgers en de cliënten van een senator – degenen tegenover wie hij als patroon een morele en wettelijke verplichting had – na oproep, om een verzoek in te dienen of om ’s ochtends deel te nemen aan het begroetingsritueel, de zogenoemde *salutatio*. De stadshuizen van de republikeinse aristocratie waren bescheiden en lagen aan de straten en doorgaande wegen, met directe toegang vanaf de openbare weg. Slechts één deur, die tijdens de daglichturen openstond, gaf toegang tot het huis. Binnen lag het atrium aan het eind van een doorgang te baden in het licht vanwege de opening in het dak. Langs de wanden stonden de van tituli voorziene kasten met voorvadermaskers, zoals later portretten of opgezette dieren de gangen van landhuizen zouden vullen. Geschilderde familiestambomen, eveneens op de muren van het atrium te zien, maakten de relaties tussen de oogloze voorvaderen duidelijk. Ergens dichtbij stond een grote, onwrikbaar ogende kist met metalen beslag. Deze *arca* bevatte de familiepapieren, waarvan sommige ongetwijfeld betrekking hadden op de gezichten in de houten kasten. De kist kon ook de rijkdom van de familie symboliseren, en wellicht zelfs bevatten. Verder was er een altaar ter ere van de

lares, de geesten van overleden voorvaders die, net als de *imagines*, welwillend op het huishouden neerkeken.

Ongeacht met welk doel de bezoeker precies kwam, hij hoefde er geen ogenblik aan te twijfelen waar hij stond of wat de bron was van het gezag van degene die hij bezocht. In een oogopslag zag hij de twee zaken die Rome's heersende elite het meest ter harte gingen: de familie-eer en een microscopisch perspectief op de Romeinse geschiedenis, door het prisma van de grootsheid van de eigen familie. Onder de Romeinse Republiek, een oligarchie van ambten bekleedende, aristocratische families, waren deze galerijen van wassen evenbeelden de vereeuwiging van de politiek op menselijke schaal. Ze vormden ook het decor voor een aristocratische jeugd.

Voorbij het atrium lagen de meer private delen van het huis, toegankelijk voor intimi: familie en vrienden, bevoorrechte cliënten en collega's. De heer des huizes handelde de openbare zaken af in het atrium of het ernaast gelegen *tablinum*, een etalageachtige ruimte waar verslagen van officiële transacties uitgesteld lagen.⁶ Daar vroegen cliënten gunsten of betaling in ruil voor hun stem, of ze presenteerden zich er in hun mooiste kleding om het prestige van de patroon op te poetsen, zoals deze misnoegde dichter: 'Je belooft me drie *denarii* en zegt me dat ik dienst moet doen in je atria, opgedoft in mijn toga. En ik moet aan jouw zijde blijven staan...'⁷ Privéaangelegenheden werden afgehandeld in het *cubiculum*, dat de functies van slaapkamer en studeerkamer verenigde. Het lag voorbij het *tablinum*, aan de andere kant van de zuilengang. Privacy betekende verwijdering van de straat, van de luidruchtige drukte en stank van Rome die door de altijd open deuren van de grote huizen naar binnen golfd.

Op een dag als deze werd er niet gewerkt. Buiten voerde de kolos Rome zijn onophoudelijke rondedans uit. De straten weergalmden van talloze geluiden: het permanente gehamer en gekletter op de bouwplaatsen, en het lawaai van die kolkende en bruisende, schreeuwende en tierende massa dat de punddichter Martialis later naar het platteland zou drijven. In tijden van overvloed waren het de schoolmeesters, bakkers, koperslagers, goudpletters, wisselaars, soldaten en zeelieden met verbanden om hun lichaam, bedelende Joden en beneveld ogende ambulante straathandelaars die door de overvolle stad zwierven.⁸ Als er hongersnood was, zoals tijdens de kinderjaren van Livia een paar keer voorkwam, klonk er in de drukke straten het geschreeuw van het volk dat op slachtpartijen, brandstichting en ander onheil uit was.⁹ Binnenshuis bleef een zekere rust heersen. We weten niet waar de vader van Livia was op het moment van haar geboorte.

Hij was een aanhanger van het nieuwe regeringstrio in Rome, bestaande uit Julius Caesar, Pompeius en Crassus, het Eerste Triumviraat, en wellicht was hij in 59 v.Chr. naar het Egyptische Alexandrië gestuurd om fondsen te werven. Als hij tegen het eind van januari van het jaar daarop alweer terug was, zou hij thuis zijn geweest, in een kamer dicht bij de kraamkamer waar zijn vrouw de geboorte van hun kind afwachtte.

Hij zat er zeker niet alleen. Vanaf de eerste weeën werden verwanten en politieke vrienden door slaven op de hoogte gebracht. Hun aanwezigheid aan de zijde van Livia's vader was de vervulling van de traditionele eis dat er getuigen dienden te zijn van geboorten in de senatoriale stand,¹⁰ ook al konden ze in de zijkamer alleen maar getuige zijn van de zenuwen van de aanstaande vader. Suetonius vertelt dat Gaius Octavius, de vader van Octavianus, de latere keizer Augustus en Livia's tweede echtgenoot, vijf jaar voor de geboorte van Livia te laat kwam voor het senaatsdebat over de samenzwering van Catilina. Hij was opgehouden door de bevalling van zijn vrouw Atia.¹¹ Dat Octavius het kon verantwoorden om een zo belangrijk debat te missen, op een moment dat niet alleen in Rome maar ook in andere Italiaanse steden de dreiging van gewapende opstand heerste, is een sterke indicatie dat aanwezigheid van de vader tijdens een geboorte algemeen gebruikelijk was, in elk geval in de senatoriale klasse van Rome.

De plaats van de vader was echter niet in de kraamkamer zelf. Daar zwoegde de aanstaande moeder in een vrouwenwereld, bijgestaan door slavinnen, haar vroedvrouw en vaak haar moeder en andere vrouwelijke verwanten. Als het een vermogende vrouw betrof, zoals de moeder van Livia, waren de slavinnen die haar hielpen haar persoonlijke eigendom en maakten ze geen deel uit van een gedeelde huwelijksboedel, zoals ook haar man volledig eigenaar was van zijn lijfknecht en secretarissen. In elk geval waren hun gezichten vertrouwd voor hun meesteres. In de hoop op een gelukkige afloop was er waarschijnlijk ook al een min aanwezig.

De pasgeboren baby werd op de grond gelegd, bij voorkeur in een straal zonlicht. Romeinen hielden van rituelen en waren bijgelovig: ze verwelkomden natuurlijke verschijnselen die als gunstige voortekenen geïnterpreteerd konden worden. Zo vermeldt Suetonius bij een geboorte tijdens de ochtendschemering op een dag in het jaar 37 n.Chr. dat de boreling 'al bijna door de stralen van de zon werd geraakt voordat hij op de grond kon worden gelegd'.¹² Deze kroning door de natuur bleek een accurate voorspelling. Het jongetje in kwestie was Nero, die later via een ingewikkelde route als keizer van Rome eindigde.

Als hij eindelijk tot de kraamkamer werd toegelaten, tilde de vader zijn

pasgeboren kind omhoog. Symbolisch verhief hij het kind, een erkenning van zijn vaderschap en een intentieverklaring: de boreling mocht blijven leven. Een Romeinse vader die de oudste levende man in zijn familie was, bezat op grond van geaccepteerd gewoonterecht de macht over leven en dood. Hij kon, met instemming van de samenleving, beslissen of een baby verzorgd mocht worden of na de geboorte moest worden verlaten om een zekere hongerdood te sterven. Livia's vader koos voor het leven. Onder degenen die anders kozen voor de telgen van hun familie waren de keizers Augustus en Claudius.

Het was reden voor bescheiden vreugde. In de Romeinse samenleving kon een dochter haar familie niet het prestige opleveren dat een zoon zou kunnen schenken, ook al werd ze een vestaalse maagd en genoot ze behalve een vlekkeloze reputatie de hoogste wettelijke bescherming van de Romeinse staat, die van de onschendbaarheid. Niettemin hadden dochters hun nut in politiek opzicht, dankzij het instituut van het huwelijk. De Romeinse geschiedenis staat bol van de vaders en broers die de huwelijks carrière van hun dochters en zusters gebruikten om de invloed van de familie te vergroten, of zelfs nieuw leven in te blazen.¹³ Evenals zonen erfden dochters het recht om vooroudermaskers te bezitten en te tonen. Aldus namen dochters de symbolen van de voorvaderlijke grootsheid mee naar de atria van andere machtige en edele Romeinse huizen. Ook dat hoorde erbij voor de leden van de exclusieve club die Romes heersende elite was. In de eerste eeuw v.Chr., de laatste eeuw van de Romeinse Republiek, zouden er bloed en inkt vloeien om het overleven van die selecte kring veilig te stellen. De offers die in dat geval werden gebracht, bestonden uit mede-Romeinen.

Veel onzekerder was in januari 58 het overleven van de pasgeboren Livia Drusilla. De kindersterfte in het oude Rome was alarmerend hoog. Een op de drie baby's haalde het eerste jaar niet,¹⁴ terwijl de helft van alle Romeinse kinderen voor hun vijfde verjaardag stierf.¹⁵ Overbevolking en de duizenden bezoekers van buiten die Rome bezochten als het centrum van een uitgestrekt handelsnetwerk, veroorzaakten met regelmaat epidemieën in de hoofdstad. Augustus was wat dat betreft de slechtste maand, gevolgd door september, weken van verzengende hitte waarin ziekten welig tierden. Aquaducten voerden vers water aan voor delen van de stad, maar de sanitaire omstandigheden waren slecht. Alleen bij de rijken konden de leefomstandigheden verspreiding van ziekten enigszins temperen: in de huizen van vooraanstaande Romeinen waren koken en baden van elkaar gescheiden, terwijl er ook privétoiletten aanwezig waren. Desondanks bleef de onkunde omtrent de rol van menselijk afval bij de verspreiding van ziekten

algemeen. Ook voedselvergiftiging eiste met regelmaat haar tol.¹⁶ Het verhaal van Cornelia, de beroemde moeder van Tiberius en Gaius Gracchus, samen de Gracchen genoemd, uit de tweede eeuw v.Chr., illustreert de broosheid van het kinderleven in Rome: van Cornelia's twaalf kinderen bereikten er slechts drie de volwassenheid. Kindersterfte was eenvoudig een feit waarmee geleefd moest worden. Dat is ook de context waarin een brief van Seneca gelezen moet worden, die anders bijzonder wreed zou klinken. De filosoof raadt een vader aan om met mate te rouwen om de dood van zijn jonge zoon. De jongen, zo zegt Seneca, was te zwak om een sociale rol van betekenis te kunnen spelen, en zijn verlies is van minder belang dan het verlies van een vriend.¹⁷ Mogelijk werd Seneca's visie op kleine jongens mede gevormd door zijn ervaringen als tutor van de jonge Nero, de latere keizer.

Maar op het moment van de geboorte was het een en al vreugde, gesymboliseerd door het vuur in het atrium. Later zouden de 'getuigen' van Livia soortgelijke vuren ontsteken op de altaren van hun eigen huisgoden. Zodra het nieuws van de geboorte zich verspreidde, begonnen er andere gasten te komen, uit nieuwsgierigheid en om de vader te feliciteren. In zijn gemengde fragmentenverzameling *Attische nachten* beschrijft de Latijnse auteur Aulus Gellius een dergelijk bezoek. Vrienden omhelsden de nieuwe vader en vroegen hem naar bijzonderheden over het kraambed van de moeder en naar de afloop. 'De bevalling had lang geduurd en de jonge moeder sliep nog, zodat ze haar niet konden bezoeken. Haar moeder was ook aanwezig en had in praktisch opzicht duidelijk de leiding genomen, want ze had al besloten om voedsters in dienst te nemen om haar verzwakte dochter de last van borstvoeding te besparen.'¹⁸

Ook Livia's moeder nam haar toevlucht tot voedsters. In de laatste jaren van de republiek was dat vrijwel algemeen gebruikelijk onder Romeinse moeders uit de hoogste kringen, hoewel geschreven bronnen zich er luid en duidelijk afkeurend over uitlieten. Favorinus, de hoofdpersoon uit het verhaal van Aulus, reageert op de veronderstelling van de grootmoeder dat haar dochter te uitgeput is om zelf borstvoeding te geven: 'Edele dame, ik smeed u om haar meer dan een halve moeder voor haar zoon te laten zijn.' Vervolgens schetst hij uitvoerig de filosofische argumenten ten gunste van moeders die hun eigen kinderen voeden,¹⁹ waarbij hij ook de opmerkelijke suggestie doet dat de melk van de min zoiets als een moreel ectoplasma bevat, waardoor haar morele karakter bij het zogen op het kind zal overgaan.²⁰ Andere schrijvers steken de loftrompet over voorbeeldige vrouwen als Licinia, de vrouw van Cato de Oudere, die tegen de algemene trend in ging en haar kinderen zelf voedde. Maar al deze teksten werden geschreven

door mannen, en net als de voorvadermaskers in hun houten schrijnen waren het uitingen van een visie die voortkwam uit de onwrikbare mannenwereld die Rome was.

We weten niet op welke leeftijd Livia Drusilla van de Claudii deze waarheid besepte, maar haar latere carrière liet zien dat ze die met verve had omarmd. De schrijvers waren echter maar zelden tevreden. Het is een kenmerk van Livia's historiografie, maar niet in dezelfde mate van haar leven, dat ze voortdurend ambivalente of ergere reacties bij haar mannelijke commentatoren losmaakte, die zich uitten in sinistere insinuaties en met graagte herhaalde vage geruchten. In de loop van de tijd zouden de redenen voor die ambivalentie naar voren komen, maar op 30 januari 58 v.Chr. was Livia alleen nog maar een baby.

Fascinerende biografie van de first lady van het Romeinse keizerrijk

Livia Drusilla II was de echtgenote van keizer Augustus, de moeder van diens opvolger Tiberius, de grootmoeder van Claudius en de overgrootmoeder van Galigula. Meer dan zeven decennia bracht ze door in het politieke machtscentrum van het oude Rome. Ze was zonder meer de machtigste vrouw van haar tijd.

De klassieke geschiedschrijvers Tacitus, Suetonius en Cassius Dio schilderen haar af als een manipulatieve echtgenote en een gif mengende stiefmoeder. Auteur Matthew Dennison schetst een completer beeld van deze opmerkelijke vrouw, die dertien jaar na haar dood door haar kleinzoon Claudius vergoddelijkt werd.

Matthew Dennison studeerde in Oxford en Glasgow. Als journalist en columnist schrijft hij onder andere voor *The Times* en *Telegraph Magazine*. *Livia Augusta* is, na *De twaalf Caesars* (Kosmos, 2014), het tweede boek van de veelgeprezen Britse auteur dat in het Nederlands verschijnt. Het is tevens de eerste in het Nederlands verschenen biografie van Livia.

‘Een boeiend en overtuigend portret van een van de invloedrijkste vrouwen in de geschiedenis.’

– *Independent*

‘Goed onderbouwd (...) vol smakelijke details.’

– *Daily Mail*

ISBN 978-9401905138

9 789401 905138

KOSMOS

Nur 683

Kosmos Uitgevers

Utrecht/Antwerpen

www.kosmosuitgevers.nl